ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

ПОДОРОЖНІЙ Євген Юрійович - професор кафедри цивільного, трудового та господарського права ННІ №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-1677-1937
ПОДОРОЖНІЙ Артем Юрійович - доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки ННІ №5 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6649-8978
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.48

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, надано оцінку сучасному стану функціонування банківської системи. Узагальнено теоретичні підходи щодо тлумачення термінів «контроль» та «податковий контроль». Виділено особливості, які характеризують особливості здійснення податкового контролю у банківській сфері в сучасних умовах.

Ключові слова: банківська система, банки, фінансові активи, податкова система, податковий контроль.

Постановка проблеми

Сьогодні, в умовах повномасштабної військової агресії, а також соціальної, політичної та економічної нестабільності, одним із ключових завдань українського законодавця є забезпечення ефективного функціонування фінансового сектору, в якому одне із ключових місць відводиться банківській системі. Банки, виконуючи функцію посередників у фінансових операціях, відіграють особливу роль у русі грошових потоків, що робить їх надзвичайно важливими об'єктами уваги з боку органів податкового контролю. Саме через банківські установи проходить значна частина фінансових операцій, як суб'єктів господарювання, так і фізичних осіб, що створює передумови для потенційних зловживань у сфері оподаткування. А відтак, як вбачається, здійснення податкового контролю у банківській сфері є ключовим елементом забезпечення економічної стабільності держави, ефективного функціонування фінансової системи та справедливого розподілу податкового навантаження.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені здійсненню податкового контролю у різних сферах суспільного життя, у своїх наукових працях розглядали: О.І. Безпала, Т.М. Заворотченко, Л.І. Заморська, І.Є. Криницький, М.О. Куц, Р.С. Мельник, О.М. Музичук, І.О. Пасічна, В.І. Теремецький, Н.П. Христинченко, І.М. Шопіна, І.В. Ясько та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається проблема здійснення податкового контролю саме у банківській сфері.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити особливості здійснення податкового контролю у банківській сфері в сучасних умовах. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити особливості функціонування банківської сфери в сучасних умовах; розкрити сутність понять контроль та

податковий контроль; виділити особливості здійснення податкового контролю в відповідній сфері суспільного життя.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття та розкриття особливостей податкового контролю у банківській сфері в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Воєнні дії на території України створюють безпрецедентні виклики для забезпечення банківської безпеки держави. Військові дії завдали серйозних збитків банківській інфраструктурі, включаючи філії, банкомати та платіжні системи. Це ускладнило для банків надання послуг своїм клієнтам і спричинило значні фінансові збитки. Війна спричинила масштабне переміщення населення, що призвело до відтоку клієнтів з банків, розташованих у зонах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях. Це призвело до втрати депозитів та доходів для банків. Зниження доступності банківських послуг, фізичне пошкодження інфраструктури банків, такої як банківські відділення та банкомати, ускладнило доступ до банківських послуг для населення. Це особливо проблематично у сільській місцевості та районах, які постраждали від бойових дій. Пошкодження інфраструктури також призводить до зниження економічної активності [1]. З початку повномасштабного вторгнення в НБУ наголошують, що пріоритетом є підтримка стабільності банківської системи шляхом мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії російської федерації проти України. З цією метою затверджено правила роботи банків у зв'язку з введенням воєнного стану. Також визначено особливості проведення у 2022 році оцінки стійкості банків, яка щорічно проводиться НБУ [2]. Окрім того, Нацбанком було ухвалено рішення про незастосування заходів впливу за порушення: банками – економічних нормативів, лімітів відкритої валютної позиції та строків подання статистичної звітності, банківськими групами – вимог щодо достатності регулятивного капіталу, економічних нормативів ліквідності, кредитного ризику, якщо такі порушення виникли, починаючи з 24 лютого та спричинені негативним впливом військової агресії російської федерації проти України [2].

Все зазначене призвело до того, що сьогодні банківський сектор України демонструє відносно стабільні фінансові показники своєї діяльності. Такий позитивний результат досягнуто завдяки спільним зусиллям НБУ, який активно використовував адміністративні та індикативні інструменти рулювання грошово-кредитного та валютного ринку, та комерційних банків, які проводили дієву політику мінімізації ризиків та видатків, працювали над розширенням пропозиції електронних продуктів та збереженням клієнтської бази. Банківський сектор є однією з небагатьох сфер економічної діяльності, що зберегли прибутковість на відміну від абсолютної більшості інших видів економічної активності в Україні. У структурі доходів банківського сектору домінуюче значення займають процентні доходи, які відображають доходи за коштами, що розміщені у інших банківських установах (НБУ), доходи за кредитами, які надані громадянам та бізнесу та інші види процентних доходів [3].

З огляду на зазначене вище, моніторинг стану цієї сфери в умовах війни набуває критичного значення для своєчасного виявлення та мінімізації потенційних ризиків і загроз. Необхідно здійснювати систематичний контроль за стійкістю банківської системи, рівнем її капіталізації, якістю кредитного портфеля та дотриманням нормативів ліквідності. Важливим є також оцінювання безперервності банківських операцій, захищеності інформаційної інфраструктури від кібератак та забезпеченості безпеки персоналу і відділень банків у зонах бойових дій. Своєчасний моніторинг, підкреслює згаданий вище автор, дозволить оперативно реагувати на виникнення дестабілізуючих чинників, розробляти та імплементувати ефективні заходи для збереження стійкості банківського сектору в інтересах фінансової безпеки держави. Лише комплексний підхід до аналізу ситуації забезпечить готовність банківської системи протистояти викликам воєнного часу [4].

О.М. Рац у своєму науковому дослідженні цілком слушно акцентує увагу на тому, що не-

зважаючи на істотну підтримку НБУ, вітчизняна банківська система буде залишатись під впливом загроз, які можуть суттєво вплинути на ефективність банківської діяльності в умовах воєнного стану. На думку автора, до них можна віднести такі:

1) збільшення кредитного ризику. Умови воєнного стану, незважаючи на зусилля самих банків, можуть призвести до ще більшого скорочення кредитного портфелю, зокрема за рахунок коштів юридичних осіб внаслідок падіння ділової активності;

2) підвищення вимог до ліквідності. Військові дії можуть призвести до підвищення вимог до ліквідності, зокрема для невеликих банків. НБУ вже підвищив резервні вимоги для коштів на поточних рахунках та на вимогу, що потенційно впливатиме на обсяги депозитного портфелю;

3) зростання валютного ризику. Умови воєнного стану можуть призвести до значного збільшення ризику операцій, пов'язаних з іноземною валютою. Банки та їх клієнти можуть знаходитись в умовах суттєвого коливання курсу національної валюти;

4) збільшення витрат на забезпечення безпеки та функціонування банку в умовах воєнного стану. Військові дії можуть призвести до збільшення витрат на безпеку банківських установ. Банки можуть додатково вкладати кошти в забезпечення безпеки своїх приміщень, співробітників, інформаційних систем [5].

Таким чином, на сьогоднішній день, стан банківської системи України, незважаючи на всі зовнішні та внутрішні загрози, характеризується відносною стабільністю. Зазначене, перш за все, обумовлено вдалою політикою Національного банку України, адже фактично з перших днів війни було прийнято низка кроків з метою стабілізації банківської системи, зокрема: зупиненню відтоку депозитних коштів, стабілізації кредитного портфелю банків, а також курсу валют. А відтак, попри скорочення ділової активності, зниження обсягів кредитування в окремих секторах і зростання ризиків неповернення позик, банківська система залишається капіталізованою та функціонально спроможною.

Важливим чинником забезпечення ефективності банківської системи напряму залежить від якості та всебічності здійснення контролю у цій сфері, зокрема податкового. Взагалі, контроль – це діяльність, спрямована на вивчення і оцінку стану справ на підконтрольному об'єкті, а також на попередження та усунення можливих порушень. Це означає, що контроль здійснюється не тільки шляхом перевірки, а й включає в себе одержання різної інформації щодо підконтрольного об'єкта з будь-яких джерел, наступний аналіз такої інформації, прийняття і реалізацію відповідних рішень. Отже, в контексті громадського контролю останній полягає у спостереженні за поведінкою особи, звільненої від відбування покарання умовно-достроково з подальшим повідомленням про виявлені порушення компетентному органу для вжиття необхідних заходів [6, с.77].

Цікавою в рамках представленої у статті проблематики є позиція С.Г. Науменка, який вказує, що взагалі, контроль у сфері банківської діяльності — це врегульована нормами чинного законодавства система заходів, спрямованих на перевірку та оцінку діяльності банківських установ з метою забезпечення їх відповідності законодавчим і нормативним вимогам щодо фінансової стабільності, захисту прав клієнтів, зниження ризиків, тощо. Такий контроль здійснюється виключно спеціально уповноваженими суб'єктами та охоплює всі аспекти банківської діяльності, включаючи надання фінансових послуг фізичним та юридичним особам, управління ризиками, забезпечення безпеки операцій, виконання стандартів корпоративного управління, тощо [7].

Тож, вказане дає змогу зробити висновок, що контроль у банківській сфері – це система організаційно-правових заходів, що здійснюються уповноваженими органами з метою перевірки та оцінки діяльності банківських установ для забезпечення їх відповідності вимогам чинного законодавства, визначеним національним та міжнародним стандартам, з метою запобігання ризикам, які можуть загрожувати стабільності фінансової системи держави загалом. Особливим видом контролю, який здійснюється у відповідній сфері, є податковий контроль.

П.Ю. Буряк, Б.А. Карпінський, Н.С. Залуцька, В.З. Бєлінський податковий контр-

оль тлумачать як діяльність податкових органів щодо спостереження за відповідністю процесу організації платниками податків обліку об'єктів оподаткування, методики обчислення й сплати податків і податкових платежів за чинними нормативно-правовими актами сфери оподаткування, виявлення відхилень, допущених у ході виконання норм податкового законодавства та визначення впливу наслідків порушень на податкові зобов'язання [8, с.56]. Ю.В. Оніщик пропонує розглядає податковий контроль у широкому та вузькому розумінні. Так, відповідно до широкого підходу, податковий контроль являє собою контроль держави за дотриманням податкового законодавства учасниками податкових відносин на всіх етапах податкового процесу – від встановлення податків і зборів до самого припинення податкового обов'язку. В свою чергу у вузькому, – це лише проведення перевірочних заходів щодо правильності обчислення, повноти і своєчасності сплати до бюджетів або державних цільових фондів податків і зборів податково зобов'язаними особами. У процесі податкового контролю перевіряється виключно законність, але не доцільність діяльності платників податків [9, с.170].

В.В. Нікітін акцентує увагу на деяких особливостях податкового контролю, які значною мірою розкривають його сутність. Передусім слід зазначити, що податковий контроль є формою державного контролю, який, по-перше, здійснюється уповноваженими органами, що мають спеціальну компетенцію саме в податковій сфері, а по-друге — спрямований на окремі об'єкти, зокрема централізовані та децентралізовані грошові фонди. Хоча на перший погляд може скластися враження, що цей контроль обмежується лише фінансовими потоками, насправді його зміст є ширшим. Податковий контроль охоплює також нагляд за дотриманням податкової дисципліни, навіть у тих випадках, коли мова не йде про безпосередній рух коштів. Такий підхід дозволяє тлумачити податковий контроль як багатокомпонентне явище з широким функціональним наповненням [10, с.322]. Податковий контроль, наголошує автор, охоплює не лише грошові, а й матеріальні ресурси, які опосередковано залучаються до податкових процесів. З одного боку, йдеться про майно, що може використовуватись як забезпечення грошових зобов'язань: у разі його реалізації отримані кошти спрямовуються на погашення податкових боргів. З іншого — про майнові об'єкти, які виступають базою для визначення податкових зобов'язань, тобто предметом оподаткування при нарахуванні майнових податків може бути як цілий майновий комплекс, так і його окрема частина. Важливим є також механізм здійснення податкового контролю: він реалізується шляхом активної поведінки як з боку зобов'язаних суб'єктів, так і контролюючих органів. Це зумовлено тим, що реалізація контрольних повноважень передбачає ініціативні дії, а не пасивне спостереження, оскільки контроль не може бути ефективним без відповідної динамічної взаємодії між сторонами [10, с.322-223].

Висновки

Таким чином, узагальнення наведених вище наукових позицій дає змогу дійти до висновку, що податковий контроль у банківській сфері являє собою систему організаційно-управлінських заходів, які здійснюються податковими органами з метою перевірки дотримання банківськими установами норм податкового законодавства, а також забезпечення належного виконання ними обов'язків як платників податків, а також як податкових агентів.

Особливостями податкового контролю є наступні:

- по-перше, відбувається посилення контрольних заходів у зв'язку із зростанням тінізації економіки та фінансування незаконної діяльності, що зумовлює тіснішу взаємодію між податковими органами, НБУ та іншими контролюючими інституціями;
- по-друге, значна частина контролю здійснюється в електронній формі, що знижує адміністративне навантаження, але потребує високої прозорості банківських операцій;
- по-третє, зростає роль аналітичного контролю, який ґрунтується на автоматизованому зборі та аналізі великого масиву фінансових даних;
- по-четверте, висока кількість ризиків безпекового характеру.

АНОТАЦІЯ

Наголошено, що на сьогоднішній день стан банківської системи України, незважаючи на всі зовнішні та внутрішні загрози, характеризується відносною стабільністю. Зазначене, перш за все, обумовлено вдалою політикою Національного банку України, адже фактично з перших днів війни було прийнято ряд кроків з метою стабілізації банківської системи, зокрема: зупиненню відтоку депозитних коштів, стабілізації кредитного портфелю банків, а також курсу валют. А відтак, попри скорочення ділової активності, зниження обсягів кредитування в окремих секторах і зростання ризиків неповернення позик, банківська система залишається капіталізованою та функціонально спроможною.

Доведено, що податковий контроль у банківській сфері представляє собою систему організаційно-управлінських заходів, які здійснюються податковими органами з метою перевірки дотримання банківськими установами норм податкового законодавства, а також забезпечення належного виконання ними обов'язків як платників податків, а також як податкових агентів.

Обґрунтовано, що особливостями податкового контролю є наступні: по-перше, відбувається посилення контрольних заходів у зв'язку із зростанням тінізації економіки та фінансування незаконної діяльності, що зумовлює тіснішу взаємодію між податковими органами, НБУ та іншими контролюючими інституціями; по-друге, значна частина контролю здійснюється в електронній формі, що знижує адміністративне навантаження, але потребує високої прозорості банківських операцій; по-третє, зростає роль аналітичного контролю, який ґрунтується на автоматизованому зборі та аналізі великого масиву фінансових даних; по-четверте, висока кількість ризиків безпекового характеру.

Ключові слова: банківська система, банки, фінансові активи, податкова система, податковий контроль.

Література

1. Матусевич, О. О. Сталий розвиток банківського сектору в Україні в умовах воєнного стану / О. О. Матусевич, О. О. Сербін // Агросвіт. 2024. № 13. С. 98-106 URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial

2. НБУ вживає додаткових заходів для підтримки банківської системи / Офіційний веб-сайт «Укрінформ» URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3412864-nbu-vzivae-dodatkovih-zahodiv-dla-pidtrimki-bankivskoi-sistemi.html

3. Сочка К. Функціонування банківської системи України в умовах воєнного стану: фінансовий та податковий аспекти [Електронний ресурс] / К. Сочка, Г. Лоскоріх, В. Макарович // Acta Academiae Beregsasiensis. Economics. 2024. Вип. 7. С. 251-264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aabere_2024_7_21

4. Додик Р.Р. Проблеми та перспективи розвитку банківського сектору на сучасному етапі. АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ Вип. 31. 2024 URL: chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html

5. Рац О.М. Дослідження ефективності функціонування банківських установ України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-67

6. Краснолюбов І., Яковець І. Актуальні питання організації та здійснення громадського контролю за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. С.74-79

7. Науменко С. Г. Адміністративно-правове регулювання діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. дис... доктора філософії (081-Право). Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 206 с.

8. Буря П. Ю. Податковий контроль : підручник / П. Ю. Буряк, Б. А. Карпінський, Н. С. Залуцька, В. З. Білінський. К. : „Хай-Тек Прес", 2007. 608 с.

9. Оніщик Ю.В. Правовий статус організації – платника податку: автореферат. дис… канд. юрид. наук : 12.00.07 Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України. 2008. 25 с.

10. Нікітін В. В. Подвійне оподаткування в умовах взаємодії національного і міжнародного податкових режимів. Дис.. доктора юрид. наук 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. - Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021. 400 с.

SUMMARY

It is emphasized that today the state of the banking system of Ukraine, despite all external and internal threats, is characterized by relative stability. This is primarily due to the successful policy of the National Bank of Ukraine, because in fact from the first days of the war a number of steps were taken to stabilize the banking system, in particular: stopping the outflow of deposit funds, stabilizing the credit portfolio of banks, as well as the exchange rate. Therefore, despite the reduction in business activity, the decrease in lending volumes in certain sectors and the increase in the risks of non-repayment of loans, the banking system remains capitalized and functionally capable.

It is proven that tax control in the banking sector is a system of organizational and managerial measures carried out by tax authorities in order to verify compliance by banking institutions with the norms of tax legislation, as well as ensuring their proper fulfillment of their duties as taxpayers and tax agents.

It is substantiated that the features of tax control are as follows: first, there is an intensification of control measures due to the growth of the shadow economy and the financing of illegal activities, which necessitates closer interaction between tax authorities, the NBU and other controlling institutions; second, a significant part of the control is carried out in electronic form, which reduces the administrative burden, but requires high transparency of banking operations; third, the role of analytical control, which is based on the automated collection and analysis of a large array of financial data, is increasing; fourth, a high number of security risks.

Keywords: banking system, banks, financial assets, tax system, tax control.